

# نقش اندیشه نجات بخشی در شکل گیری تمدن اسلامی

طاهره ربیعی<sup>۱</sup>

## چکیده

اندیشه نجات بخشی یکی از مهم ترین مفاهیم فلسفی و دینی است که در شکل گیری و تکامل تمدن اسلامی تأثیرات زیادی داشته است. این اندیشه در بسیاری از فرهنگ ها و ادیان به عنوان نیروی متعالی و الهی مطرح می شود که بشر را از بحران ها و مشکلات نجات می دهد و به سعادت و کمال می رساند. در این مقاله نقش این اندیشه در توسعه و شکل گیری تمدن اسلامی بررسی می شود. ابتدا مفاهیم مورد نظر بررسی و سپس تاریخچه این اندیشه بیان می شود و در ادامه نقش اندیشه نجات بخشی در شکل گیری تمدن اسلامی در ابعاد فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مورد تحلیل قرار می گیرد. این تحقیق نشان می دهد که اندیشه نجات بخشی نه تنها به عنوان یک مفهوم فردی و مذهبی، بلکه به عنوان یک نیروی معنوی و اجتماعی در شکل گیری ارزش ها، قوانین و ساختارهای اجتماعی، فرهنگی سیاسی، اقتصادی تمدن اسلامی نقش اساسی دارد. از این رو، بررسی این اندیشه می تواند به درک بهتر اندیشه نجات بخش و تاثیر آن بر تمدن اسلامی کمک کند.

کلیدواژه: اندیشه، نجات بخشی، تمدن اسلامی.

---

<sup>۱</sup> طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه الزهرا(س) همدان

## ۱. مقدمه

موضوع "نقش اندیشه نجات بخشی در شکل‌گیری تمدن اسلامی" به بررسی این می‌پردازد که چگونه باورهای نجات‌بخش و تفکرات مربوط به رهایی انسان‌ها از مشکلات و دردها، در شکل‌گیری تمدن اسلامی تأثیرگذار است.

اندیشه نجات بخشی یکی از ارکان اساسی در متون اسلامی است که تأثیرات ژرفی بر شکل‌گیری تمدن‌ها و فرهنگ اسلامی داشته است. در قرآن کریم و احادیث نبوی، مفهوم نجات بخشی به‌عنوان مسیری برای رهایی انسان‌ها از ظلمت جهل و گناه و رسیدن به نور هدایت الهی بیان شده است. این اندیشه نه تنها در زندگی فردی مسلمانان، بلکه در ابعاد اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نیز تأثیرگذار بوده است و نقشی کلیدی در شکل‌گیری تمدن اسلامی ایفا کرده است. در کتب اسلامی، از جمله قرآن، تفاسیر مختلف و منابع حدیثی، مفاهیم نجات بخشی و رهایی در قالب هدایت الهی، جهاد در راه خدا و تلاش برای تحقق عدالت اجتماعی و فردی مطرح شده است. این مفاهیم نه تنها راهی برای نجات روحانی و معنوی انسان‌ها هستند، بلکه پایه‌گذار اصول اخلاقی، اجتماعی و علمی در تمدن اسلامی به شمار می‌آیند.

هدف این مقاله تحلیل دقیق و جامع از چگونگی تأثیرات اندیشه نجات بخشی در شکل‌گیری تمدن اسلامی و ارائه الگویی برای جوامع معاصر است تا در راستای تحقق عدالت، علم، اخلاق و همبستگی اجتماعی گام بردارند. در این راستا، این پژوهش با تحلیل آموزه‌های قرآن و حدیث، به بررسی چگونگی تأثیر این اندیشه بر توسعه فرهنگ، علوم و جامعه اسلامی می‌پردازد تا از این طریق به درک بهتری از رابطه میان اندیشه نجات بخشی و شکل‌گیری تمدن اسلامی دست یابد و نشان دهد که چگونه این اندیشه به‌عنوان مبنای فرهنگی و تمدنی، موجب رشد و شکوفایی جوامع اسلامی در طول تاریخ شده است.

پرسش اصلی در این پژوهش، این است که چگونه اندیشه نجات بخشی در متون اسلامی و آموزه‌های دینی می‌تواند به‌عنوان یک عامل مؤثر در پایه‌ریزی و پیشرفت تمدن عمل کرده و به چه صورت این اندیشه در شکل‌گیری و رشد تمدن اسلامی تأثیرگذار است؟

## ۱-۱. بیان مسئله

اندیشه نجات بخشی، مفهومی است که در بسیاری از سنت‌های دینی و فلسفی وجود دارد و در تفکر اسلامی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. این اندیشه در اسلام، که به معنی رهایی انسان‌ها از گمراهی، فساد، ظلم و جهل به سوی رشد اخلاقی، علمی و اجتماعی است، یکی از ارکان اساسی تعالیم دینی این مکتب به شمار می‌آید. این اندیشه نه تنها در بُعد فردی و معنوی مطرح است، بلکه در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی نیز تأکید فراوانی دارد و می‌تواند به عنوان عامل بنیادین در شکل‌گیری یک تمدن پویا و مبتنی بر ارزش‌های انسانی و الهی در نظر گرفته شود.

با توجه به منابع و متون اسلامی نظیر قرآن کریم و احادیث نبوی می‌توان مشاهده کرد که اندیشه نجات بخشی در شکل‌گیری تمدن اسلامی و هویت فرهنگی آن تأثیرات عمیقی داشته است. از یک سو، این اندیشه موجب به وجود آمدن جوامع دینی و فلسفی منسجم در دنیای اسلام گردیده و از سوی دیگر، مسیرهای معنوی و اخلاقی برای انسان‌ها ترسیم کرده است تا از قید محدودیت‌های دنیوی رهایی یابند.

## ۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

اندیشه نجات بخشی یک طرح جدید اسلامی نیست؛ بلکه ایده «نجات بخشی» و «منجی گرایی» در تاریخ بشر سابقه دیرین دارد و این امر قبل از آن‌که مسئله‌ای تاریخی باشد، گرایشی فطری است که از نهاد کمال طلب و ترقی خواه انسان ناشی می‌شود، اما سمت و سو و خاستگاه این گرایش تاریخی و فطری را به صورت تعریف شده و نظام مند تنها در تفکر اسلامی می‌توان جست‌وجو نمود.

اندیشه نجات بخشی در متون اسلامی، مفهومی بنیادین است که نقش برجسته‌ای در شکل‌گیری و توسعه تمدن اسلامی داشته است. این اندیشه، که بر محور رهایی انسان از قیود دنیوی و رسیدن به سعادت ابدی استوار است، در کنار دیگر اصول اسلامی مانند توحید، نبوت، معاد و عدالت، به عنوان زیربنای اخلاقی، معرفتی و اجتماعی در تمدن اسلامی عمل کرده است.

از آنجایی که موضوع نجات بخشی در اندیشه اسلامی در تعامل با مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی قرار دارد، مطالعه نقش این اندیشه در شکل‌گیری تمدن اسلامی اهمیت فراوانی دارد.

### ۱-۳. پیشینه

"نقش اندیشه نجات بخشی در شکل گیری تمدن اسلامی" موضوعی جدید می باشد که درباره آن کتاب یا مقاله ای نگاشته نشده است. اما می توان از منابع ذیل برای نگارش آن استفاده کرد.

کتاب "گفتگوی تمدن ها" نوشته محمد محمدی ری شهری که به بیان روش ها و آداب گفتگو بین تمدن ها پرداخته است.

"موعود در آیین اسلام و مسیحیت" نوشته موسی جوانشیر که منجی و موعود را در این دین بررسی کرده و نقطه اشتراک و افتراق آن را بیان نموده است.

"منجی محور بنیادین گفتگوی تمدن ها" نوشته محمدتقی زاده به بیان گفتگوی امت اسلامی با سایر تمدن ها و ویژگی رهبر جامعه آرمانی می پردازد.

مقاله "موعود در ادیان" نوشته عبدالله ابراهیم زاده آملی تاریخچه ادیان در مذاهب مختلف بررسی می شود.

در هیچ یک از آثار فوق مسئله تاثیر اندیشه نجات بخشی بر شکل گیری تمدن اسلامی بیان نشده از این این مقاله به دنبال بررسی این موضوع است.

## ۲. مفاهیم

### ۱-۲. نجات بخشی

واژه "نجات" از ریشه عربی "نجا" به معنی رهایی از خطر، حفظ شدن از آسیب و رسیدن به وضعیت امن یا سالم است. بنابراین، نجات به معنای آزاد کردن فرد یا گروهی از تهدیدات، مشکلات یا وضعیت های ناگوار است. (معین، ۱۳۸۶، ذیل واژه) "بخشی" نیز به معنای تقسیم یا دادن بخشی از چیزی است. بنابراین، "نجات بخشی" در لغت به معنای فرآیند یا عمل رهایی دادن فرد یا گروه از خطر، گناه، رنج یا هر نوع وضعیت ناگوار به منظور دستیابی به امنیت، رستگاری و آسایش است. (دهخدا، ۱۳۶۴، ذیل واژه)

نجات بخشی در اصطلاح معانی خاص تری پیدا می کند که بسته به زمینه به کار رفته تغییر می کند. اما به طور کلی، نجات بخشی در اصطلاح به معنای رهایی از رنج ها، مشکلات یا گناهان است. در حوزه دینی این واژه به معنی منجی و نجات دهنده است. (عمید، ۱۳۷۵، ذیل واژه)

## ۲-۲. تمدن

این واژه به معنی «شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» است. (عمید، ۱۳۸۹، ج ۱، ۵۳۰) تمدن در عربی از «مدن» اخذ شده است که معنای آن اقامت کردن است و در تعریف اجتماعی، همان معنی شهرنشینی می دهد. (ولایتی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۳۳).

مؤلف کتاب «التحقیق» واژه «مدن» را به معنای پذیرش و خضوع در برابر برنامه ها، قوانین و مقررات دانسته است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱۱، ص ۵۵).

علامه جعفری این واژه را چنین تعریف می کند: «تمدن عبارت است از برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان های یک جامعه که تصادم ها و تزاخم های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آن ها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه های آن جامعه موجب بروز و به فعالیت رسیدن استعداد های سازنده آن ها باشد» (جعفری، ۱۳۷۳، ج ۶، ص ۲۳۳). لوکاس، فرهنگ و تمدن را یکی دانسته، ولی دامنه و زمان فرهنگ را محدودتر از تمدن تلقی کرده است. «فرهنگ [و تمدن]، راه مشترک زندگی، اندیشه و کنش انسان است (لوکاس، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۰).

## ۳. تاریخچه

### ۳-۱. اندیشه های نجات بخشی در تمدن های باستانی

در بسیاری از تمدن های باستانی، نظیر تمدن های مصری، بابلی، و یونانی، باور به نیروهای ماوراء الطبیعه و آگاهی از وجود یک نیروی بالاتر که قادر به رهایی انسان ها از مشکلات است، نقشی کلیدی در شکل گیری ساختارهای اجتماعی و سیاسی ایفا کرده است. این تمدن ها به ویژه در زمان هایی که انسان ها با مشکلات

#### ۴-۵. تأثیرات اقتصادی

##### ۴-۵-۱. توزیع عادلانه ثروت

یکی از اصول بنیادین اسلامی، تأکید بر توزیع عادلانه ثروت و منابع است. زکات و صدقات به عنوان ابزارهایی برای کاهش فقر و نابرابری در جامعه معرفی شده‌اند.

قرآن در آیه ۲۶۷ سوره بقره به این موضوع اشاره می‌کند که دارایی‌ها باید در اختیار نیازمندان قرار گیرد.

##### ۴-۵-۲. حمایت از تولید و کارآفرینی

اندیشه نجات‌بخش تشویق به کار و تلاش را در دستور کار قرار داده و به دنبال ایجاد فرصت‌های شغلی و کارآفرینی است. احادیثی از پیامبر (ص) نقل شده که کار و تلاش را عبادت می‌داند. (مجلسی، ۱۳۸۲، ج ۸، ص ۲۸۶)

توجه به مفهوم «عدالت اجتماعی» در فعالیت‌های اقتصادی باعث رشد و شکوفایی اقتصادی می‌شود.

##### ۴-۵-۳. منع ربا و سودجویی

اسلام با ربا و انواع سودجویی‌های غیرمنصفانه مخالفت کرده است. این رویکرد هدفمندانه به سمت ایجاد اقتصادی پایدار و عادلانه هدایت می‌کند و به نفع طبقات ضعیف و مستضعف عمل می‌کند. (حسینی، ۱۳۸۱)

آیات قرآنی (مانند سوره بقره، آیه ۲۷۵) به صراحت به حرمت ربا اشاره دارند و بر این نکته تأکید می‌کنند که باید در تجارت و کسب و کار انصاف رعایت شود.

## نتیجه گیری

اندیشه نجات بخش نقش بسزایی در شکل گیری و توسعه تمدن اسلامی ایفا کرده است. این اندیشه که بر مبنای آموزه های قرآن و سنت نبوی بنا شده، نه تنها بعد فردی زندگی مسلمانان را تحت تأثیر قرار داده بلکه ابعاد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جامعه اسلامی را نیز دگرگون کرده است.

فرد مسلمان با الهام از اندیشه نجات بخش به سمت ارتقاء اخلاقی، معنوی و فکری حرکت می کند. این اندیشه موجب تقویت ارزش هایی مانند صداقت، انصاف و مسئولیت پذیری شده و فرد را به تلاش و کوشش در راستای بهبود خود و جامعه تشویق می کند.

در سطح اجتماعی، اندیشه نجات بخش مروج همبستگی و همکاری میان افراد جامعه است. این مفهوم به ایجاد روابط انسانی سالم و عادلانه کمک کرده و بر اهمیت حمایت از ضعیفان و نیازمندان تأکید دارد. از طریق زکات و صدقه، مسلمانان به توزیع عادلانه ثروت و کاهش فقر اجتماعی پرداخته اند.

این اندیشه همچنین تأثیر عمیقی بر فرهنگ اسلامی داشته و به غنای ادبیات، هنر و فلسفه اسلامی افزوده است. پیام های نجات بخش نه تنها به عنوان اصول اخلاقی بلکه به عنوان منابع الهام بخش برای هنرمندان و نویسندگان عمل کرده و زمینه ساز ظهور آثار فرهنگی برجسته ای در تاریخ اسلام شده است.

از منظر سیاسی، اندیشه نجات بخش تحریک کننده تشکیل حکومت های اسلامی عادل و مدافع حقوق شهروندان بوده است. این اندیشه با تأکید بر عدالت و قسط، مردم را به مشارکت فعال در امور سیاسی ترغیب کرده و زمینه را برای ظهور قیام ها و جنبش های اجتماعی فراهم نموده است.

در نهایت، بُعد اقتصادی این اندیشه با تأکید بر ضرورت توزیع عادلانه ثروت و منع ربا، نظام اقتصادی عادلانه و پایداری را شکل داده است. این اصول به ایجاد فرصت های شغلی و تقویت فعالیت های اقتصادی حلال منجر شده و ضمن حفظ حقوق اقتصادی افراد، به رشد و شکوفایی جامعه کمک کرده است.

به طور کلی، اندیشه نجات بخش در اسلام به عنوان موتور محرکه ای در ابعاد مختلف تمدن اسلامی عمل کرده است. این اندیشه با ایجاد پیوندهایی عمیق میان فرد و جامعه، موجب گسترش عدالت، اخلاق و رفاه

اجتماعی در جوامع اسلامی گردیده است. بنابراین، درک و ترویج این اندیشه می‌تواند به عنوان راهکاری مؤثر برای حل چالش‌های کنونی جوامع اسلامی و تحقق اهداف بلندمدت آنها مورد استفاده قرار گیرد.

## منابع

❖ قرآن

❖ نهج البلاغه

- ابراهیم زاده آملی، عبدالله، "موعود در ادیان"، مجله تخصصی مهدویت، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۸۶.
- برجی، یعقوب علی، خدمت رسانی از دیدگاه قرآن، تهران: شقایق روستا، ۱۳۸۲.
- ترمذی، محمد بن عیسی، الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی، ترجمه محمدرضا رخشانی، قم: دارالحديث، ۱۴۱۹.
- تیسن، هنری، الهیات مسیحی، ترجمه ط. میکائیلیان، تهران: انتشارات حیات ابدی، بی تا.
- ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران: انتشارات برهان، ۱۳۹۸.
- جولیوس، کرینستون، انتظار مسیحا در آیین یهود، ترجمه حسین توفیقی، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۷۷.
- حسینی، هادی، "حکمت های تحریم ربا"، اقتصاد اسلامی، سال ۲، شماره ۵، ۱۳۸۱.
- حکیمی و دیگران، الحیاء، ترجمه احمد آرام، تهران: شکوه، ۱۳۸۰.
- زروانی، مجتبی، "نجات بخشی در دین بودا"، سامانه نشر مجلات علمی دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.
- طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸.
- عرب، مهین، "منجی موعود در ادیان بزرگ قبل از اسلام"، الهیات تطبیقی، سال ۵، شماره ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳.
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، ۱۳۸۳.
- مبارکی، محمد، صلاحی، سمیه، "تعلق حس و شهروندی تعهدات، شهری خدمات کیفیت اجتماعی"، اجتماعی رفاه فصلنامه، شماره ۵۰، ۱۳۹۱.

مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم: اسلامیه، ۱۳۸۲.

محسنی، مصطفی، "نقش قیام امام حسین(ع) در ایجاد تمدن نوین اسلامی"، دوره ۵، شماره ۱۸، تیر ۱۴۰۳،

محمدی ری شهری، محمد، گفتگوی تمدن ها، قم: دارالحديث، بی تا.

مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، قم: موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی(ره)، ۱۳۷۶.

موسسه فرهنگی انتظار نور، گفتمان مهدویت: سخنرانی های گفتمان اول و دوم، قم: بوستان کتاب ۱۳۸۷.

مهدی پور، علی اکبر، پژوهش مهدوی، قم: رسالت، ۱۳۸۸.